

Rodiny rozdělené železnou oponou a helsinský proces

PROKOP TOMEK

Otázka rodin rozdělených po únoru 1948 železnou oponou patří mezi vcelku opomíjená historická témata.¹ Jako málokteré se přitom tyto bolestné příběhy zásadně dotkly zúčastněných a zcela změnily jejich život. Jde o typický totalitní jev, který nemá v předcházejících dobách obdobu. Děti se stávaly rukojmími státu a nástrojem pro svévolné trestání a vydírání rodičů. Dlouho neexistovala šance na změnu. Až Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě vzbudila jistou naději na vyřešení i těchto případů.

Problematiku je možné rozdělit na dvě hlavní období. Prvním je doba od února 1948 do druhé poloviny šedesátých let, charakteristická absencí jakékoliv možnosti mezinárodněpolitického řešení této humanitární otázky. V podmínkách studené války a faktické nekomunikace obou bloků v této věci byla šance dovolat se pomoci nulová. Ojedinelé intervence nenalezaly odpověď. Akceschopnost mezinárodních organizací byla omezena nutností dospět ke konsenzu jednotlivých členů. Již pokus režimu vládnoucího v Československu rozdělit uprchlíky amnestií v roce 1955 nevyšel. Od května 1955 do konce dubna 1956 se vrátilo pouhých 885 osob. Nepomohlo tehdy ani umělé vytvoření „Výboru pro zabezpečení osob, které se na základě amnestie vrátí do ČSR“ pod hlavičkou ústředního výboru Národní fronty, který vydával týdeník *Hlas domova*.²

Rozdělení rodin znamenalo nejen dočasné odloučení, ale prakticky vždycky také naprosté přerušování osobních kontaktů na deset, na dvacet let nebo taky navždy. I písemný styk býval prakticky znemožněn vzhledem k cenzuře korespondence mezi Československem a zahraničím, ale i kvůli obavám z následků, které takové kontakty mohly mít. Určité omezené možnosti nepřímých styků existovaly díky prostředníkům (přátelům, příbuzným, známým), přes které mohla odejít korespondence a kteří případně mohli občasně vycestovat do zahraničí a převzít dopis nebo vzkaz.

Zejména v prvních letech po únoru 1948 urychleně opustilo Československo množství lidí, kteří se obávali zatčení, ať už jim toto nebezpečí reálně hrozilo, nebo ne. Mnozí také chtěli odejít dřív, než nová moc získá

úplnou kontrolu nad hranicemi. Většinou byli takto odděleni otcové od zbytku rodiny doma. Matky zpravidla zůstávaly s dětmi. Dlouhé odloučení bez jakýchkoliv kontaktů znamenalo většinou i odcizení a rozpad rodiny.

Odchod obou rodičů bez dětí byl neobvyklý. Jedním z takových extrémních případů byl odchod manželů Jaroslava a Jany Pecháčkových v březnu 1948 do Bavorska. JUDr. Jaroslav Pecháček, lidovecký politik a poválečný tajemník předsedy strany Msgr. Jana Šrámka, byl vězněn v době nacistické okupace za účast v odboji. Pravděpodobně obava z dalšího zatčení ho přiměla k urychlenému odchodu do zahraničí. Manželé Pecháčkoví doma v Praze nechali v péči babičky a tet své tři děti ve věku sedm let, tři roky a rok a půl. Děti se nepodařilo dopravit za rodiči ani dodatečně ilegální cestou. Možnost zprostředkování Červeným

1 S výjimkou několika málo odborných prací věnovaných vývoji podmínek cestování a otázkám emigrace (RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1948–1989*. ÚSD AV ČR, Praha 2007. HANZLÍK, Jan: *Emigrace očima materiálů StB. Securitas Imperii*, 2002, č. 9, s. 269–306) stojí za zmínku snad jen internetová diskuse nad nepříliš zdařilým článkem na Wikipedii na téma „upravení“: <http://www.humintel.com/clanek86.htm> <http://cs.wiktionary.org/wiki/upravenec>; http://cs.wikipedia.org/wiki/Upraven%C3%AD_vztahu_s_%C4%8CSSR; http://cs.wikipedia.org/wiki/Wikipedie:Hlasov%C3%A1n%C3%AD_o_sma%C3%A1n%C3%AD/Upravenec; http://cs.wikipedia.org/wiki/Diskuse:Upraven%C3%AD_vztahu_s_%C4%8CSSR (citováno k 15. 6. 2015).

2 CAJTHAML, Petr: Akce NÁVRAT a Hlas domova, aneb „Vraťte se do ráje, vše odpuštěno!“ *Securitas Imperii*, 2006, č. 13, s. 92–106.

Jana, Jaroslav a Pavel Pecháčkovi se svojí babičkou Marií Pácaltovou v letech odloučení od rodičů Marie Pácaltová se mohla na konci 60. let v SRN po dvaceti letech setkat se svojí dcerou Janou Pecháčkovou a poprvé i s vnučkou Marií, která se narodila roku 1952 v USA

Foto: archiv autora

Pavel Pecháček s otcem po jeho propuštění z nacistického vězení a manželé Pecháčkovi s rodinou v USA (Pavel Pecháček v horní řadě čtvrtý zleva), kolem roku 2000

Foto: archiv autora

křížem rodiče snad ani nezkoušeli. Jaroslav Pecháček se posléze stal ředitelem čs. redakce *Rádia Svobodná Evropa* v Mnichově. Kontakty byly na dlouho přerušeny. Synové Pavel a Jaroslav se setkali s rodiči na neutrálním území v Jugoslávii až v roce 1966, tedy

po osmnácti letech. Po srpnové okupaci pak v září 1968 natrvalo odjeli přes Rakousko do SRN pod záminkou cesty na dovolenou. Dcera Jana se v roce 1967 účelově provdala za cizího státního příslušníka a natrvalo odjela do zahraničí legálně.³

Extrémním případem je osud Jany Horákové. Její matku, poslankyni Miladu Horákovou, vzala Státní bezpečnost v září 1949 do vazby. V proslulém soudním procesu byla odsouzena k trestu smrti a 27. června 1950 popravena. Otcí Bohuslavu Horákovi

3 TOMEK, Prokop: *Nejlepší propaganda je pravda. Pavel Pecháček v Československém rozhlase, Hlase Ameriky a Svobodné Evropě*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2014, s. 17–20, 49–57.

(1899–1976), odborovému radovi Ministerstva informací a osvěty, se při zatýkání manželky podařilo před Státní bezpečností z domu utéct. Nezbyvala jiná možnost než odejít do zahraničí. Jinak by riskoval nejen věznění, ale (jak se později ukázalo) i zneužití v procesu se svou ženou. V Německu se stal politickým instruktorem zpravodajské skupiny generála Františka Moravce a roku 1951 emigroval do USA. Dceru Janu (nar. 1934) se snažil ilegálně dostat do zahraničí. Dokonce pro ni na podzim 1951 poslal převaděče Františka Krocce vybaveného falešnými dokumenty, ale StB tohoto muže odhalila.⁴ Jana Horáková žila v souladu s matčíným přáním v rodině své tety Věry Králové-Tůmové. Otec dceru hmotně podporoval prostřednictvím vzdálené příbuzné žijící v USA. Jana Horáková

Fotografie pomůcek pro výrobu falešných dokumentů a falešný občanský průkaz, se kterým měla Jana Horáková-Kánská přejít v roce 1951 státní hranici
Foto: archiv autora

mohla poprvé vyjet na návštěvu za otcem až v roce 1966. Neviděla jej tedy sedmáct let. A přestěhovat se za ním jí bylo umožněno teprve po dvou letech opakovaného podávání žádostí, v době Pražského jara.⁵

Konkrétní případ rodiny Horákových byl samozřejmě zcela výjimečný. Přesto tento model rozdělení rodin na manžela/otce v zahraničí a manželku/matku s dětmi v Československu byl naprosto převládající.

Ve druhé polovině šedesátých let se objevila možnost setkání v zahraničí, často třeba v neutrální a dostupné zemi, jakou byla zejména Jugoslávie. A na konci této dekády bylo dokonce krátce možné rozdělené rodiny i sloučit. Dalo se legálně vycestovat natrvalo či jen využít uvolnění ke krátkodobé návštěvě rodičů.

Normalizace

Další období je možno vymezit zhruba roky 1970 a 1989. Tehdy se vzhledem k dostatečně známým změnám politické situace děti a rodiny znovu staly na další dvě desetiletí rukojmími režimu.

Mediálně nejznámější je asi případ pozdější modelky Pavlína Pořízkové. Její rodiče odjeli do zahraničí již 25. srpna 1968. Otec Jiří Pořízka byl v letech 1962–1963 téměř rok vězněn pro trestný čin podvracení republiky, jak byla kvalifikována jeho činnost ve Skautu. Manželé Pořízkovi se báli vzít svou dcerku (nar. 1965) s sebou do

nejistoty uprchlického tábora a prozatím ji nechali v péči matčíných rodičů v Prostějově. Jiří Pořízka byl 15. září 1970 v nepřítomnosti odsouzen pro trestný čin opuštění republiky k nepodmíněnému trestu dva a půl roku odnětí svobody, jeho žena Anna Pořízková na osmnáct měsíců. Manželé se v cizině všemožně snažili získat podporu pro vycestování své dcery. Shromáždili ve Švédsku dvacet tisíc podpisů pod petici, byli přijati švédským premiérem, v roce 1971 drželi před čs. velvyslanectvím ve Stockholmu hladovku. Všechny tyto akce byly bezvýsledné. V červenci 1971 dokonce vyšel v *Rudém právu* článek, v němž byli Pořízkovi obviněni z vedení politické kampaně a ze špatné péče o dítě.⁶ Počátkem září 1971 vyslali do Prostějova pro dceru dva švédské sportovní piloty, ale prarodiče odmítli Pavlínou neznámým mužům předat. Těhotná Anna Pořízková, vybavená cizím pasem, proto o dva týdny později odletěla s dvěma piloty soukro-

4 PEJČOCH, Ivo – TOMEK, Prokop: *Agenti chodci na popravišti*. Svět křídel, Cheb 2010, s. 140; TOMEK Prokop: *Na frontě studené války*. ÚSTR, Praha 2009, s. 51–56.

5 Moje matka Milada Horáková viz http://www.lidovky.cz/moje-matka-milada-horakova-dca-/zpravy-domov.aspx?c=A070525_135035_ln_rozhovory_fho (citováno k 15. 6. 2015).

6 HEČKO, Jiří: Demagogie kolem humanity. Protičeskoslovenské provokace ve Stockholmu. *Rudé právo*, 3. 7. 1971, s. 2.

Anna Pořízková během tajného letu za dcerou do Československa
 Jiří Pořízka po zatčení StB v roce 1962 a dvojice zatčených švédských
 letců, L. G. Larson a K. G. Wickenberg
 Soukromý letoun po zatčení švédských letců a Anny Pořízkové na snímku
 z dokumentace StB
 Snímek z vyšetřování StB při identifikaci Anny Pořízkové (druhá zleva)
 Pavlína Pořízková na obálce časopisu Západ z roku 1986

Foto: ABS a repro časopis Západ

mým letadlem do Československa, aby dceru tajně odvezla. Později k tomu uvedla: *Uvědomila jsem si, že jsem dala život děcku, které prakticky už nikdy neuvidím, třeba do konce života. To jsem nemohla nechat jen tak. Věděla jsem, že mám asi jen pět procent naděje, že se to podaří, že nás třeba chytnou. Ale v takové situaci člověk sází vše na jednu kartu.*⁷ StB ale přípravy odhalila a Annu Pořízkovou i oba letce zatkla.⁸ Švédové byli odsouzeni na šest let odnětí svobody, po roce je však z vězení propustili a vyhostili do Švédska. Až 7. května 1974 bylo Anně Pořízkové umožněno vycestovat s dcerou Pavlínou a také se synem Jáchymem, který se jí mezitím v ČSSR narodil.⁹

V roce 1969 odešel z Československa spisovatel Jan Beneš. Jako již dříve vězněný spisovatel se obával dalšího zatčení. Uprchnout se podařilo i jeho ženě Šárce. V Československu zůstaly jejich dvě děti. Těm se podařilo vycestovat za rodiči až po deseti letech.¹⁰

Kupodivu ale nešlo jen o problematické případy dětí zadržovaných v Československu. V sedmdesátých letech se stal známým případ rodiny Gabrielových. Bedřich Gabriel emigroval roku 1969 do USA s šestiletou dcerou Vlastou a čtyřletým synem Bedřichem. Žil s nimi v Kalifornii u své matky. Matka dětí Vlasta Gabrielová zůstala v Děčíně. Její manžel několik měsíců po příjezdu do USA zemřel na rakovinu. Před smrtí vyslovil přání, aby děti zůstaly v USA pod dohledem babičky a aby se jich ujali manželé Smithovi, kteří se o ně starali již v době jeho nemoci. Soud v Kalifornii sice rozhodl kladně, ale až čtyři roky po jeho smrti. Vlasta Gabrielová se s manželem ještě před

jeho smrti rozvedla a vdala se za sovětského občana Žludkyna. Po rozsudku kalifornského soudu se čs. úřady snažily toto rozhodnutí zvrátit. Vlasta Žludkynová se do této kampaně zapojila. Posílala otevřené dopisy, v *Rudém právu* vycházely články o „únosu“ dětí atd.¹¹ Tento ojedinělý případ byl pro režim v ČSSR velmi vítaný. Dalo se jím argumentovat a čelit tak kritice, že Československo brání sloučení rozdělených rodin.

Praha a Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě

Do poloviny sedmdesátých let neexistovala pro praxi odpovědných orgánů formální úprava. Emigrantům, proti nimž neměly úřady politické výhrady, bývaly povolovány cesty do ČSSR. Stejně tak mohli jejich rodiče v důchodovém věku (nebo věku blízkém důchodu) vyjždět na návštěvy do zahraničí. Výjimečně bylo udělováno povolení vycestovat i dalším příbuzným. O žádostech ale rozhodovaly útvary pasů a víz, které byly integrální součástí Státní bezpečnosti. U jednotlivých žádostí StB posuzovala pracovní, politickou a veřejnou angažovanost žadatelů. Takto vágní vymezení samozřejmě poskytovalo prostor pro svévolný přístup k rodinám emigrantů a jejich příbuzných. Ve zmíněném článku *Rudého práva* k případu manželů Pořízkových z roku 1971 se mimo jiné v závěru de facto objevilo i sdělení o záměrech československého režimu. Psalo se tu, že československé úřady nebudou řešit otázku rozdělených rodin „utečenectvím“, ale slučováním rodin v Československu, protože děti by neměly sdílet nejistý osud lehkomyšlných rodičů, a že rodi-

čům úřady umožní návrat do ČSSR.¹² Intervence ze zahraničí neměly odezvu. I Mezinárodní červený kříž se stal maximálně jen doručovatelem dotazů a intervencí.¹³

Až krátce po podepsání Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE) v Helsinkách schválilo předsednictvo ÚV KSČ 12. prosince 1975 v zásadních rysech dokument, který měl vyřešit otázky emigrace, a tedy i rozdělených rodin. Návrh připravilo oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ ve spolupráci s oddělením bezpečnostní politiky ÚV KSČ, dále s federálními ministerstvy vnitra a zahraničních věcí a Ústavem marxismu-leninismu ÚV KSČ. K podkladu se vyjádřila i Komise pro koordinaci boje s antikomunistickou ideologií a pro propagandu do zahraničí. Podle usnesení měli předseda vlády ČSSR Lubomír Štrougal, tajemník ÚV KSČ Josef Kempný, federální ministr vnitra Jaromír Obzina a ministr zahraničí Bohuslav Chňoupek vypracovat směrnice o vztahu k emigraci. Jejich hlavní zásadou se měl stát tvrdý postoj ke všem, kteří *v cizině poškozují zájmy ČSSR*. Ti měli přijít o čs. občanství, nesměli navštívit ČSSR, a to i pokud by již mezitím získali cizí státní občanství. Zahraniční cesty se jejich příbuzným a známým z ČSSR neměly povolovat, se zcela ojedinělou výjimkou v případě úmrtí nebo vážných onemocnění v nejužší rodině.

Emigrantům bez jasného nepřátelského postoje k režimu v ČSSR se mělo naopak vycházet vstříc: měli se propouštět ze státního občanství po nabytí občanství cizího, měly se jim povolovat cesty do ČSSR po pěti letech života v emigraci. Zkrátka postupovat vůči nim jako vůči jiným cizincům. Po

7 Redakce: PP se směje od ucha k uchu. In: *Západ*, červen 1986, s. 20.

8 ABS, f. Vyšetřovací spisy - Brno (BN-V), vyšetřovací spis a. č. V-4684 Brno.

9 PEJČOCH, Ivo: *Útěky za železnou oponu*. Svět křídél, Cheb 2009, s. 114-119.

10 KOURA, Petr: Vzpomínka na Jana Beneše. *Paměť a dějiny*, 2007, č. 1, s. 175-179.

11 KŘESOMYSL: Děti bez rodičů, psychologická válka a historie. *České slovo*, č. 10, říjen 1977, s. 3.

12 HEČKO, Jiří: *Demagogie kolem humanity. Protičeskoslovenské provokace ve Stockholmu*, s. 2.

13 Podle sdělení pátracího oddělení ČČK nelze v jeho archivu hledat tematicky. Pracovníci ČČK ale dnes nepředpokládají, že by jejich intervence před listopadem 1989 mohly mít úspěch. E-mailová korespondence autora s ČČK.

Československá delegace během zahájení Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v Helsinkách. Zleva generální tajemník ÚV KSČ a prezident republiky Gustáv Husák, předseda vlády ČSSR Lubomír Štrougal a ministr zahraničních věcí ČSSR Bohuslav Chřítoupek.

Foto: ČTK/LEHTIKUVA

prověření důvodů pobytu a chování v zahraničí dokonce mohlo být i individuálně vyhověno jejich žádostem o udělení trvalého pobytu v zahraničí. Pouze v jediné pasáži návrhu se hovoří výslovně o dětech, které jejich rodiče opustili. Ty mohly vyjet do zahraničí zcela výjimečně, jen *v případech zvlášť zřetelě hodných*. V původním návrhu je dokonce i tvrdší formulace: *Děti, které byly rodiči opuštěny, za rodiče v zásadě neposílat*.¹⁴

S Konferencí o bezpečnosti a spolupráci v Evropě souvisí i usnesení předsednictva ÚV KSČ č. 62 ze dne 7. května 1976. Jako závazná směrnice pro rozpracování závěrů KBSE v podmínkách ČSSR mělo toto usnesení sloužit i vládě. V oblasti humanitární měla vláda vytěžit ze Závěrečného aktu co nejvíce k prosazení vlastních zájmů a potřeb. Cílem údajně bylo nevyvolávat politické komplikace, ale ani nedopustit *zasahování do vnitřních záležitostí*.¹⁵

Vláda ČSSR se pak v srpnu 1976 zabývala závazkem implementovat závěry KBSE v ČSSR. K otázce emigrace vládní návrh stanovil záměr posuzovat benevolentně žádosti o povolení návštěvy legálně žijících příbuzných v kapitalistické cizině a povolovat návštěvy manželům současně, důchodcům pak dokonce bez ohledu na počet cest v jednom roce i jejich délku. V návrhu se dále hovoří o rodinách a dětech: do konce roku 1976 (!) se měly vyřídit žádosti nezletilých dětí o vystěhování z ČSSR, pokud si žadatelé vyřídí formality osobně na československých zastupitelských úřadech v zahraničí. Podobně (tedy asi příznivě?) se měly vyřizovat i některé (sic) žádosti o vystěhování manželek emigrantů žijících osaměle v ČSSR. Vágnost formulací opět otevírala prostor pro svévolný výklad. Vždy bylo možno se schovat za „zájem společnosti“, případně za údajný zájem dětí. K dokreslení nového přístupu

například k otázce výměny informací se zahraničím stojí za zmínku vládní usnesení o přístupu k tištěným médiím západní provenience. To zavedlo nad rámec již dovážených zahraničních tiskovin pro potřeby státních institucí i dovoz novin a časopisů pro volný prodej. Byly to mj. deníky *International Herald Tribune*, *Financial Times*, *Süddeutsche Zeitung* nebo *Le Monde*, ale samozřejmě i „pokrokový“ levicový tisk. Každý titul se měl dovážet v počtu padesáti výtisků (pro celý stát!). I tato periodika podléhala cenzuře, ale tzv. vyřazovat se měla jen čísla s příspěvky napadajícími čs. ústavní činitele. Za pozornost stojí i distribuční síť. V Praze měl být zahraniční tisk k dostání ve čtyřech interhotelích, na letišti a v jediné prodejně Poštovní novinové služby. Kromě toho se měly zahraniční noviny objevit i v prodejnách PNS v Karlových Varech, Brně a Bratislavě. Tam i ve dvou tamních interhotelích. Ministr spojů spolu s ministry zahraničních věcí a zahraničního obchodu měl zvážit a předložit vládě návrh na povolení soukromého předplatného periodického tisku ze Západu. Vše v oblasti dovozu tisku se mělo dít recipročně, do zahraničí se tedy měl vyvážet tisk z ČSSR. Příjmu zahraničního rozhlasového vysílání na území Československa se návrh nevěnoval vůbec. Jen jako nepřímý důkaz o tom, že si vedoucí činitelé byli vědomi vlivu zahraničního vysílání, je možno chápat návrh na analýzu stavu vysílání Čs. rozhlasu do zahraničí a návrh na opatření vedoucí k jeho obsahovému a technickému zlepšení. I Čs. televize měla *usilovat o soustavné zlepšování úrovně programů [...] a zejména politického zpravodajství* v reakci na pokrytí značné části čs. území televizním signálem ze SRN a Rakouska. Lze říci, že v úzkém rámci a za předpokladu pevného řízení mediální politiky vláda usilovala o zlepšení propagace

14 NA, f. PÚV KSČ (02/1), sv. 178, a. j. 180, bod 3, Zpráva o současné situaci mezi emigranty a krajany z ČSSR a o dalších úkolech v této oblasti. Předložili Biřák a Švestka 22. 10. 1975. Projednáno 175. schůzí 12. 12. 1975.

15 NA, f. ÚPV, nezpracovaná část, sign. 406/3, č. 216/1976 a podklady.

ČSSR. Zásadním rysem návrhů bylo ale využití KBSE k prosazení vlastních zájmů bez jakýchkoli ústupků.¹⁶

Proces údajné implementace postupně pokračoval. Dne 16. března 1977, tedy více než rok a čtvrt poté, co předsednictvo ÚV KSČ schválilo její zásady (sic), vláda přijala směrnici o úpravě právních vztahů ČSSR k občanům, kteří se zdržují v cizině bez povolení československých úřadů. Dokument dostal označení Směrnice vlády č. 58/1977, ovšem otištěn byl pouze v neveřejném Úředním věstníku pod č. 4/1977. Jeho text se mohl dostat na veřejnost až po roce 1989.¹⁷

Směrnice neupravovala pouze konkrétní způsoby přístupu k emigrantům. Jak prozrazuje komentář návrhu, měla být i nástrojem k řešení problému emigrace jako takové. K tomu hodlala stranická a státní moc dospět nikoliv řešením skutečných problémů společnosti, ale zejména zvýšeným dohledem nad občany. Státní instituce měly *účinnými kádrovými, hospodářskými a organizačními opatřeními předcházet emigraci občanů*. Měly zrazovat občany od úmyslu emigrovat propagandou poukazující na praktické ekonomické potíže emigrantů a jejich údajné nepřátelské činy proti vlasti a míru. Konečně si jako opravdu těžký úkol uložily přesvědčovat je k návratu. Vláda usilovala i o větší majetkové postihy emigrantů. Hodlala je izolovat hospodářsky (tedy neobchodovat s nimi v zahraničí), ale naopak v podnikání protežovat *pokrokové čs. občany* (?) a cizince českého nebo slovenského původu.

Směrnice měla paralyzovat vliv politické emigrace v zahraničí a také její snahy působit směrem do ČSSR. Režim se tedy snažil využít podpisu dohod

z Helsinek jako zdánlivého projevu dobré vůle, který měl pomoci vytvořit vlastní pozitivní obraz a současně oslabit zahraniční oponenty. Cílem bylo rozdělit emigraci pomocí odstupňovaných kroků. „Bezproblémoví“ občané s povolením k trvalému pobytu v zahraničí a jejich příbuzní měli mít cestu přes hranice otevřenou. Emigranti propuštění ze státního svazku se stali formálně cizinci. Do ČSSR (a naopak jejich příbuzní za nimi) se mohli vydat po pěti letech nelegálního pobytu v zahraničí.¹⁸ A konečně uprchlíci, kterým bylo odňato občanství, nemohli přijet do ČSSR vůbec. Totéž platilo pro cesty jejich příbuzných za nimi. Ustanovení článku 15 teoreticky umožňovala opuštěným dětem odjet za rodiči a poskytovala jim i možnost později navštívit ČSSR.

Směrnice vůbec neřešila majetkoprávní vztahy k emigraci. To byl komplikovaný problém. Úřady v ČSSR sice mohly zabavit cokoli, ale bývalí čs. občané s nově nabytým cizím státním občanstvím mohli být například jen obtížně vyloučeni z práva dědit v ČSSR. Majetek emigrantů se zabavoval soudním rozhodnutím při odsouzení za trestný čin opuštění republiky v nepřítomnosti. Ale majetek lidí neodsouzených a majetek nabytý v ČSSR později, například dědictvím, podle práva vyvlastnit nešlo.¹⁹

O závažnosti směrnice svědčí úřední odhad, podle kterého se měla týkat asi 100 tisíc emigrantů a minimálně stejného počtu jejich příbuzných v ČSSR.

Jaké tedy čs. režim nabízel možnosti řešení pobytu v zahraničí? Čs. občan žijící v zahraničí bez povolení čs. úřadů mohl požádat o cestovní doklad pro návrat do ČSSR. Druhou variantou

bylo povolení trvalého pobytu v cizině. Žadatel je mohl dostat po nejméně pětiletém nelegálním pobytu v zahraničí, pokud se na něj vztahovala amnestie nebo dostal milost. Musel ale podepsat prohlášení, že se bude v zahraničí (a jako cizí státní příslušník!) chovat a vystupovat jako občan ČSSR.²⁰ I tak ale mohla návštěva z Československa získat povolení k cestě, jen pokud žadatel o výjezd *splňoval podmínky pro povolování cest do kapitalistického zahraničí*.

Třetí možností bylo propuštění ze státního svazku. Toho mohl emigrant dosáhnout jen za určitých podmínek, a sice pokud mu nebylo čs. občanství zatím odňato, získal mezitím jiné, vztahovala se na něj amnestie nebo dostal milost prezidenta ČSSR, která ho vyvinila z trestného činu opuštění republiky, a předložil vyžadované „doklady“. Ze státního svazku pak byly propuštěny i žadatelovy děti v zahraničí. Do bývalé vlasti se mohl takový „propuštěnec“ podívat opět až po pěti letech života v zahraničí. Naopak úřední variantou trestu za odchod do zahraničí bylo odnětí státního občanství. Ta se uplatňovala, pokud emigrant jakýmkoliv způsobem vyvíjel nepřátelskou (?) nebo nezákonnou činnost vůči ČSSR. Zejména to měla být vystoupení v zahraničních médiích, na veřejnosti, v organizacích a institucích. Postižení měli být lidé podílející se na nepřátelských akcích nebo *jinak (sic) veřejně znevažující socialistické zřízení v ČSSR, spojenecké svazky se SSSR, snižující vážnost čs. představitelů a čs. státních a společenských institucí*. Po odnětí čs. občanství byl vstup na území ČSSR zakázán. Stejně tak nemohli přijet lidé, kteří ani po pěti letech nelegálního pobytu v zahra-

16 Tamtéž.

17 Viz RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 200–204; <http://www.policie.cz/clanek/urad-dokumentace-a-vysetrovani-zlocinu-komunismu-dokumenty.aspx> (citováno k 15. 6. 2015); obsah směrnice viz i https://cs.wikipedia.org/wiki/Upraven%C3%AD_vztahu_s_%C4%8CSSR (citováno k 15. 6. 2015).

18 Pětileté omezení bylo v novele směrnice z roku 1981 vypuštěno.

19 NA, f. ÚPV, nezpracovaná část, sign. 406/3, č. 216/1976 a podklady, Poznámka pro místopředsedu vlády ČSSR K. Laca, Legislativní odbor, 16. 3. 1977, autor Zbyněk Šín.

20 I tento článek byl z novely směrnice z roku 1981 po kritice vypuštěn.

ničí neprojevili zájem o uspořádání vztahů s ČSSR. Nemohli je navštívit ani příbuzní a přátelé z Československa, s výjimkou důchodců. Důvodem zřejmě bylo, že hrozilo menší nebezpečí, že emigrují, a i kdyby ano, pro režim v Československu to byla spíše jen výhoda. Represivní postup mohl tedy být uplatněn proti každému, kdo se jakkoliv kriticky vyjádřil k režimu v ČSSR nebo třeba k sovětské okupaci.

Nejzajímavější z hlediska rozdělených rodin je článek 15 směrnice. Odstavec 2 tohoto článku uváděl, že nezletilým v ČSSR bez rodičů, kteří zůstali nelegálně v zahraničí a kterým nebylo odňato občanství, ovšem neupravili si vztah k ČSSR, se cesty za nimi povolují jen zcela výjimečně (v případě úmrtí a vážného onemocnění nebo z jiných důležitých důvodů).²¹ Odstavec 3 stanovil, že povolení vystěhovat se mohou dostat jen děti rodičů, kteří mají trvalý pobyt v cizině nebo kteří byli na vlastní žádost propuštěni ze státního svazku. Vystěhování v jiných případech se mohlo povolit jen zcela výjimečně.

Je zajímavé, že směrnice i podkladové materiály mlčí o správních poplatcích a dalších finančních požadavcích. Z praxe je ale známa výše poplatku za vyřízení žádosti. Čs. velvyslanectví ve Stockholmu za to požadovalo 170 amerických dolarů. Další poplatky se vyměřovaly individuálně. Poplatek za vystěhování činil 400 až 10 000 Kčs. Za propuštění ze státního svazku pak 500 až 12 500 Kčs. Částka v základní výši se vyměřovala u nevýdělečně činných osob, u ostatních se vycházelo z majetkových poměrů žadatele, jeho věku a dosaženého vzdělání. Peníze museli žadatelé zaplatit v cizích měnách, v úředním, nevýhodném kurzu čs. koruny.

A je třeba připomenout, že na druhou stranu stát nezrušil své předchozí

diskriminační kroky proti emigrantovi. Trvala soudní konfiskace legálně nabytého majetku, přestože se postižení nedopustili deliktu kriminální nebo přímo majetkové povahy. Doba strávená v zahraničí se nezapočítávala do důchodového pojištění a emigranti nedostávali do zahraničí důchod za léta odpracovaná v ČSSR, na který měli zákonný nárok, jelikož až do své emigrace v ČSSR pracovali, ponechávali státu nadhodnotu své práce, platili daně a různé poplatky a podíleli se na vytvoření hodnot, s nimiž stát hospodařil. Emigrant ztratil nárok i na movitý majetek zanechaný v opuštěném bytě v ČSSR, neměl ani nárok na pojistné plnění.²²

Směrnice závazně vykládala a doplňovala právní předpisy o cestovních dokladech a o státním občanství. Navrhovatelé zdůrazňovali údajnou návaznost směrnice na čs. právní řád. Přitom ale právním předpisem nebyla a nebyla publikována ani ve sbírce zákonů. Až v roce 1981 byla přijata dílčí novelizace.²³

Dochovala se zpráva pro předsednictvo ÚV KSČ, která dokládala, jaké výsledky mělo tříleté snažení čs. úřadů po přijetí směrnice. Uvádělo se v ní, že v zahraničí je viditelná snaha diskreditovat a mařit snahu ČSSR o úpravu vztahů s emigranty. Z počtu cca 115 000 osob žijících déle než pět let nelegálně v zahraničí si jich podalo některou ze žádostí pouze 20 616 (18 %). Z toho jen 452 emigrantů požádalo o vydání dokladu k návratu, 3 145 žádalo o povolení trvalého pobytu v zahraničí a 4 533 o propuštění ze státního svazku. Nejvíce – 12 486 (62 %) – bylo žádostí o omilostnění trestného činu opuštění republiky, který soud vyměřil v nepřítomnosti. Málokdo se chtěl vrátit. Většina chtěla jen získat možnost stýkat se s příbuznými doma. Za stejnou dobu

úřady podaly 639 návrhů na odnětí státního občanství za aktivity proti ČSSR. Ministerstvo vnitra vidělo za malým zájem několik důvodů. Jednak to měl být strach emigrantů z potíží s úřady jejich nové vlasti, pokud si podají žádost o úpravu vztahů s čs. státem, jednak obavy z problémů při získávání úředních dokladů po dlouhé době pobytu v cizině a také z dlouhých lhůt na vyřízení žádostí čs. úřady. Nezájem u emigrantů v USA prý plynul i z možnosti snadného získání amerického občanství podle staré, ale stále platné smlouvy o naturalizaci. Jedinou skutečnou příčinou, které si úřady povšimly, byla výše poplatků. Ty ale podle čs. úřadů představovaly úhradu středoškolského a vysokoškolského vzdělání v ČSSR.

Úřední pohled svědčí o zjevném nepochopení příčin nezájmu o „směrnici“, ba odporu k ní. Těm, kterých se to týkalo, vadily poplatky, a to nejen pro jejich výši, ale také z principu. Jak muselo být lidem, kteří zanechali své příbuzné a celý svůj dosavadní život nenávratně za sebou, utekli do zahraničí s rizikem věznění nebo někdy i ztráty života, a ještě za to měli nyní zaplatit? Celý „obchod“ byl velmi nedůstojný a pro exulanty nepřijatelný.

Aby čs. strana přiměla více emigrantů k rozhodnutí, měla být platnost směrnice omezena do 31. prosince 1981 a povolování cest „neupraveným“, včetně naturalizovaných Američanů, se mělo zpřísnit.

K zásadnímu zlepšení a zjednodušení řešení problémů emigrace ale nedošlo, situace se naopak snad ještě zhoršila. Stejně jako předtím všechny žádosti o vystěhování posuzovaly útvary pasů a víz Státní bezpečnosti. Po zavedení směrnice se nepovolovaly cesty do ČSSR emigrantům, kteří si „neupravili vztah“, za nimi mohli cestovat jen přímí příbuzní v důchodovém

21 Tento článek byl z novely směrnice z roku 1981 asi jako nadbytečný vypuštěn.

22 Dokument č. 24 z 26. 3. 1979 o svobodě cestování do ciziny, předložený čs. veřejnosti, Federálnímu shromáždění a vládě ČSSR. In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka - PREČAN Vilém: *Charta 77. Dokumenty 1977–1989*. ÚSD AV ČR, Praha 2007, s. 235–237.

23 Publikováno v Ústředním věstníku, částka 1 z 19. 5. 1981, č. 1/1981. In: RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 217–221.

Dobový popisek hlásal: Nová reprezentační prodejna Poštovní novinové služby byla otevřena v Železné ulici v Praze. Nabízí výběr více než 700 časopisů a novin dovážených ze zahraničí. Foto: ČTK/Jiří Karas

věku. Například sourozenci se tak již neměli nikdy vidět.

Ani ve snaze snížit počet nových odchodů do ciziny úřady neuspěly. Např. za rok 1979 zůstalo v zahraničí 4 152 občanů, takže oproti roku 1978 se jejich počet zvýšil o 2 297, tedy o 123%! V cizině navíc ve stejném roce zůstalo dalších 548 občanů, jejichž emigrace byla zjištěna později a započítána až pro rok 1980. Tento nárůst částečně způsobilo opatření reagující na nedostatek pohonných hmot v Rumunsku. V období od 27. srpna až do 24. října 1979 proto mohli českoslovenští turisté cestovat do Bulharska a zpět tranzitem přes Jugoslávii, a to

bez udělení výjezdní doložky. Tuto příležitost využilo k emigraci přes území Jugoslávie 966 občanů. Ze služebních cest se roku 1979 nevrátilo 56 občanů, z organizované turistiky 1 007 (32,2 % z celkového počtu), z cest na devizový příslib 1 439 občanů (46 %), z cest na soukromá pozvání 241 a 383 osob bylo zahrnuto do kolonky „ostatní“.

Pro zajímavost: z těch, kteří v roce 1979 zůstali v zahraničí, bylo 42 % dělníků, což režimu z propagandistických důvodů velmi vadilo.²⁴ Snaha o omezení ekonomických i politických důsledků častého odchodu občanů do zahraničí tak byla marná.

Ohlasy

Směrnice vzbudila oprávněnou pozornost v zahraničí. Zpočátku vyvolala jistý neklid, protože nebylo jasné, co přesně tato nová iniciativa znamená. Čs. exilové organizace, jako Rada svobodného Československa, Čs. poradní sbor a další organizace tento pokus odmítly. V zahraničí se pro emigranty, kteří přistoupili na dialog s čs. úřady, ujal posměšný termín „upravenci“. Akcí se nezabývala jen exilová, ale třeba i švédská média. Pozornost vyvolala informace, že čs. velvyslanectví ve Stockholmu vyžaduje vyplnění podrobného dotazníku s uvedením přesných

²⁴ NA, f. PÚV KSČ, 1980, sv. 143, a. j. 139, zápis: Informace o plnění směrnice o úpravě právních vztahů k občanům, kteří se zdržují v cizině bez povolení čs. úřadů, a o nedovolené emigraci a vystěhování za rok 1979, Obzina. 139. schůze PÚV KSČ 30. 5. 1980. Prakticky totožný materiál obsahuje fond předsednictva vlády, jímž byla zpráva schválena usnesením 23. října 1980, předložil ministr vnitra. Součástí byl i návrh novelizace směrnice. (Zajímavé je, že součet těchto čísel nesouhlasí s výše uvedeným počtem 4 152.)

údajů o příbuzných v ČSSR. Za vyřízení žádosti byl požadován poplatek 170 dolarů. Pracovník čs. velvyslanectví dále přiznal, že emigranti žádající o „úpravu vztahu“ budou muset zaplatit za studia v Československu náhradu ve výši asi 3 400 dolarů. Za směrnicemi se tedy skrývala i snaha režimu získat od emigrantů valuty. Rozhořčení vyvolal také požadavek smlouvy loajality k čs. režimu. Existovaly obavy z represí proti příbuzným doma. Emigrantům se rovněž přičilo komunikovat s představiteli nenáviděného režimu a pomáhat mu. Vládl v zemi, kterou často s rizikem a s trpkostí opouštěli. V emigrantských kruzích ve Švédsku i u tamních úřadů tedy vyvolala směrnice vysloveně negativní reakci.²⁵

V komentáři otištěném v říjnovém čísle mnichovského *Českého slova* z roku 1977 se psalo i přímo o otázce rozdělených rodin. Například manželé Kučerákovi v té době již devět let žádali čs. úřady o souhlas s cestou jejich dcery Kataríny z Československa za nimi do Kanady. Dále byl zmíněn případ dcery spisovatele Jana Beneše. Autor komentáře poznamenal, že by mohl (a asi jednou i měl) jmenovat desítky jiných případů Čechů a Slováků žijících na Západě, jejichž dětem režim v Československu nedovolil odjet do zahraničí. Po roce 1948 byly takových rodin stovky, konkrétně jmenována byla dcera Milady Horákové.²⁶

České slovo se věnovalo tomuto tématu dalším článkem počátkem roku 1979. Informoval o manželech Rysových z Hochdorfu u Ludwigsburgu, kteří se 26. ledna 1979 po deseti letech (!) setkali se svými syny, čtrnáctiletým Josefem a patnáctiletým Stanislavem. Ti zase poprvé viděli svého bratra, osmiletého Milana, který se narodil už v Německu. Znali jej jen z dopisů, které rodiče posílali

dětem k babičce a dědečkovi do Mladé Boleslavi. U nich deset let žili. Článek zmiňoval i ing. Petera Fischera, koordinátora České sociální pomoci ve Frankfurtu nad Mohanem, který jen v letech 1976–1979 pomohl zprostředkovat příjezd celkem 54 (!) dětí z Československa do SRN. Ten také uvedl, že na sloučení čeká ještě patnáct rodin v SRN, další pak v USA, Belgii, Itálii, Austrálii a JAR.²⁷

Že se jednalo o problém živý a nevyřešený i v následujících letech, dokládá také článek „Řeč o upravencích“ na konferenci v Bernu z květnového čísla *Českého slova* v roce 1986. Uvádí se zde, že účastníci mezinárodní konference o lidských vztazích ve švýcarském Bernu dospěli k jistému pokroku v řešení některých případů slučování rodin a k částečné dohodě o cestách rodinných příslušníků z východoevropských zemí na Západ. Tlačily na to zejména SRN, Rakousko a Švýcarsko. Kanadský delegát upozornil, že odpírání slučování rodin protirečí cílům KBSE. Konstatoval, že jsou státy, které zacházejí s některými kanadskými státními příslušníky jako s ilegálními emigranty a požadují po nich úpravu jejich postavení, obvykle za značnou finanční částku.²⁸ V dubnu 1987 informovalo *České slovo* o radostné události: po čtyřech letech úsilí mohly přijet za emigrantem Marcelem Vondráškem do Kanady jeho manželka a dvě dcery ve věku šesti a osmi let.²⁹

V Československu otázku emigrace otevřeně řešila jedině občanská iniciativa Charta 77. Žádný její dokument se ovšem kupodivu nevěnoval problému dětí žijících v ČSSR, jejichž rodiče se zdržují v zahraničí. Řada prohlášení Charty 77 se zabývala kritikou dodržování mezinárodních dohod a závazků. Otázku svobody cestování zmiňovala jen obecně. Konkrétněji se problemati-

ce cestování do ciziny věnoval obsáhlý dokument č. 24 z 26. března 1979. Akcentoval ale spíše situaci čs. občanů doma. Jen v článku IV „Sankce proti emigrantům bez povolení“ je obecně zmíněno, že proti těmto lidem i jejich příbuzným jsou používány přísné metody. A jen zopakoval část o zásadních omezeních možnosti vycestování dětí za rodiči do ciziny z vládní směrnice o úpravě vztahů.³⁰

Závěr

Dodnes nevíme, kolika rodin se osudové odloučení týkalo. Dílčí údaje ukazují, že toto mocenské řešení přímo zasáhlo i v době normalizace minimálně stovky rodin. Jejich případy se táhly i do konce osmdesátých let. Helsinský proces možná přinesl mnoha zoufalým rodičům naději. Jak se ale záhy ukázalo a jak dokládají i dostupné archivní materiály, totalitnímu režimu vůbec nešlo o to, aby se našla schůdná cesta pro sloučení rodin. Snažil se jen přinutit emigranty k politické pasivitě, získat politické body v zahraničí a ještě na tom vydělat. Jak se ale ukázalo, tyto praktiky neměly žádoucí výsledek. Ani vydírání nedokázalo zásadně zvrátit vývoj emigrace. Nejvíce poškozeni tak byli rodiče a jejich děti.

Československý režim neměl v úmyslu své závazky dodržovat. Cynická praxe v otázce rozdělených rodin dokládá, jaká byla jeho skutečná podstata. Západ dal Východu možnost přístup ke svým občanům změnit, ale tato šance zůstala nevyužita, protože tomu ani nemohlo být jinak. Východ se tak chytil do pastí. Postoj Západu k helsinskému procesu byl z dlouhodobé perspektivy správný a prospěšný, protože potvrdil nevěrohodnost komunistického systému.

25 Průhledný trik čs. režimu. *České slovo*, č. 10, říjen 1977, s. 2.

26 KŘESOMYSL: *Děti bez rodičů, psychologická válka a historie*, s. 3.

27 Po deseti letech sloučení rodičů-uprchlíků se syny. *České slovo*, č. 1, leden 1979, s. 9.

28 Řeč o upravencích na konferenci v Bernu. *České slovo*, č. 5, květen 1986, s. 6.

29 Sloučení rodiny po čtyřech letech čekání. *České slovo*, č. 4, duben 1987, s. 5.

30 Dokument č. 24 z 26. 3. 1979 o svobodě cestování do ciziny, předložený čs. veřejnosti, Federálnímu shromáždění a vládě ČSSR. In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka - PREČAN, Vilém: *Charta 77. Dokumenty 1977–1989*, s. 233 a 239–240.